

**БЕРНХАРД РУСТ – ВІД ВЧИТЕЛЯ ВЕЙМАРСЬКОЇ ДОБИ ДО
МІНІСТРА ОСВІТИ, НАУКИ ТА КУЛЬТУРИ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ:
ШТРИХИ ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТУ**

Інтерес до проблеми вивчення генези німецького варіанта фашизму виник серед науковців світу відразу після зародження цього явища. На сьогодні історіографія фашизму вже представлена великою палітрою досліджень, причому найбільшу увагу істориків за минулі десятиліття привертала сюжети, пов'язані зі створенням масової бази, висвітлення політичних портретів нацистської еліти, ідеологічних передумов, власне механізму існування тоталітарної диктатури НСДАП тощо [25]. Кількість наукових розвідок вже давно сягнула позначки 40 000 позицій.

Час існування нацистського панування в Німеччині (1933–1945 рр.) – один з найбільш досліджених на сьогодні епізодів німецької історії. У порівнянні з ним, не так багато наукових розвідок присвячено періоду існування націонал-соціалізму в Веймарській Республіці (1919–1933 рр.) – періоду, який зі слів Германа Герінга вважається власне «бойовим часом» НСДАП [14]. Саме тому, в даному дослідженні, автор вирішив зупинитись на біографії одного з маловідомих нацистських функціонерів веймарської доби – Бернхарда Руста, політичного діяча, якій обійняв дуже значну посаду у Третньому рейху – став міністром освіти, науки та культури.

Річ у тому, що незважаючи на вагомий обсяг вже існуючих робіт присвячених нацизму, історики все ще мають чисельні лакуни з цієї проблематики. Наприклад, не існує ще загальноновизнаного трактування щодо термінів «фашизм» чи «нацизм»; маловивченими «залишаються методи, засоби, прийоми поширення нацистської ідеології» [2, с. 127], також не розкрита і «проблема співвідношення в нацистській системі панування методів терору, пропаганди та організаційно-політичного впливу, їх взаємозв'язки і взаємодію у різні періоди існування режиму» [3, с. 92]. Однією з таких лакун сучасної вітчизняної історіографії дослідження історії НСДАП є саме роль Бернарда Руста у розробці освітньої політики НСДАП, як за часів існування Веймарської Німеччини (1919–1933 рр.), так і у Третньому рейху (1933–1945 рр.).

Що стосується історіографії даної проблематики, то слід зауважити, що окремі аспекти діяльності безпосередньо Б. Руста чи освітньої політики націонал-соціалістів частково вже були об'єктом вивчення. Так, багато фактичного матеріалу з цього приводу можна знайти у монографії німецького дослідника Рольфа Єйлерса «Нацистська шкільна політика» [10], що була надрукована у м. Кьольні ще в 1963 р. Беззаперечно цікавою на наш погляд є двотомна наукова розвідка дослідника Вольфганга Кайма «Виховання часів нацистської диктатури» [19], що вийшла в м. Дармштадт у 1997 р. Досить плідно працюють над цією тематикою і вчені Об'єднаної

Німеччини – В. Шнайдер [26], Г. Міллер-Кіпп [18], С. Герінг [17], В. Бенц [8], К. Компиш [20] та інші. Не залишилась поза увагою ця тематика і серед науковців СНД [1]. Але при цьому, постать Бернхарда Руста, міністра освіти Третього рейху, між тим практично не була вивчена. Тобто, окремих ґрунтовних досліджень його діяльності і в іноземній, і в вітчизняній історичній науці й досі не має.

У зв'язку з цим, мета даної статті – проаналізувати життєвий шлях, місце і роль Бернхарда Руста у здійсненні внутрішньої та освітньої політики НСДАП і за веймарської доби, і у Третьому рейху (1919–1945 рр.).

Бернхард Карл Йозеф Руст народився 30 вересня 1883 р. в м. Ганновер, у заможній юнкерській родині. Середню освіту отримав у Ганноверській гімназії. Серед улюблених дисциплін юного Руста були германістика, латинська та грецька мови. Після блискучого закінчення гімназії Руст вирішує продовжити навчання в німецьких вишах – Мюнхенському, Берлінському, Галльському та Гьоттінгенському університетах–, де спеціалізується на вивченні германістики, філології та філософії. У 1908 р. він закінчує навчання, вдало здає випускні іспити і отримує диплом шкільного вчителя. З березня 1908 р. недовго працює в управлінні освітніми закладами м. Галле. Недовго, тому що з квітня 1908 р. по березень 1909 р. його призивають на службу у кайзерівську армію, звичайним волонтером у піхотному полку. Після демобілізації Б. Руст повертається до Ганновера, де у місцевій гімназії продовжує працювати за фахом. Кар'єра молодого вчителя йде вгору – спочатку його обирають до складу Ради гімназії, а згодом навіть призначають її директором.

У 1912 р. Б. Руст отримав офіцерський чин – лейтенанта резерву. Б. Руст був добровільним учасником Першої світової війни. Служив Руст на Західному фронті, де був декілька разів поранений, у тому числі мав тяжке поранення голови. За бойову відвагу він був нагороджений найвищими відзнаками рейху – Залізним Хрестом I та II класу; Лицарським Хрестом Дому Гогенцоллернів тощо. Наприкінці бойових дій командував піхотною ротою.

У 1919 р. Б. Руста було демобілізовано і він повернувся до викладацької діяльності. Колишній фронтовик не сприймав схвально реалії нової постреволуційної веймарської доби і тому, почав брати активну участь у роботі різноманітних праворадикальних товариств з табору «фьолькише». З 1924 р. вступає до лав Німецької народної вільної партії, за списком якої Б. Руста навіть обирають членом міської ради м. Ганновера.

27 лютого 1925 р. Б. Руст вступає до складу НСДАП (партійний квиток № 3390) [4, с. 478]. Вже через місяць, за поданням Грегора Штрассера, фюрер призначив Б. Руста гауляйтером гау Люнебург - Штаде (з 22.03.1925 до 30.09.1928). Восени 1928 р., після зміни кордонів гау, Б. Руста з 1 жовтня було призначено гауляйтером новоствореного гау – Північний Ганновер - Брауншвейг. Саме на цій посаді Б. Руст проявив себе вірним та послідовним виконавцем волі А. Гітлера, що не залишилось поза уваги фюрера.

31 березня 1930 р. він втратив робоче місце вчителя старших класів, тому що «прямо порушував конституційну заборону на будь-яку політичну діяльність у освітянському закладі» [5, с. 157]. За іншими відомостям це трапилось через пияцтво на робочому місті або через психічні проблеми у спілкуванні зі школярами [22, с. 393]. Після звільнення з державної роботи Б. Руст цілком зосередився на політичній діяльності.

З 1930–1932 рр. він представляв вчителів Ганновера у місцевому ландтагу, де працював у складі бюджетної комісії. З 14 вересня 1930 р. Руста було обрано депутатом рейхстагу від округу Південний Ганновер, за виборчим списком НСДАП. Водночас, у листопаді того року Б. Руста було обрано керівником нацистської фракції ганноверського ландтагу. Починаючи з 15.07.1932 р. А. Гітлер призначає Б. Руста ландесінспектором установ НСДАП у Нижній Саксонії (мова йшла про Північну й Південну Вестфалію, Везер - Ємс, Східний та Південний Ганновер).

Подальший кар'єрний зліт Б. Руста припадає вже на період Третього рейху. 4 лютого 1933 р. Б. Руста було спочатку призначено комісаром Міністерства науки, освіти і виховання Пруссії, але вже 22 квітня він посів посаду міністра, одночасно отримавши чин пруського державного радника.

Новий керівник пруського міністерства освіти чітко усвідомлював – потрібно забезпечити системне виконання тези фюрера про те, що «майбутнє країни будь що належить нацизму, тому що саме нацисти мають виховувати німецьку молодь» [5, с. 152]. За Б. Рустом, успішне виховання «душі та тіла» майбутніх громадян Третього рейху цілком залежало від переконаності вчительського корпусу країни у провідних принципах нацистського світогляду:

- расова боротьба;
- беззаперечна віра у вищість арійської раси над будь-якими іншими;
- колективістська етика (що була окреслена фюрером у «Майн Кампф»);
- націоналізм;
- антисемітизм тощо.

Одночасно почуття етнічної упередженості спиралось на зневагу до інших рас, відмову від універсальних гуманістичних цінностей, вороже відношення до християнства [21, с. 47]. У 1933 р. в унісон з директивами фюрера та Б. Руста чітко пролунав заклик міністра внутрішніх справ Третього рейху Вільгельма Фріка: «Головне завдання школи – виховувати молодь для служби нації і державі у дусі націонал-соціалізму» [12, с. 7]. У творі В. Фріка «Бойова мета німецької школи» – нацистський функціонер зробив наголос на відновленні генетичного здоров'я нації та Вітчизни взагалі через пораду вчителям:

- по-перше, зменшити захоплення книжковою мудрістю;
- по-друге, формувати характер учнів, викладаючи останнім підвалини нацистського світогляду.

Саме Б. Руст, перебуваючи на посаді пруського міністра освіти, розпочав нацифікацію земельних учбових закладів. У 1933 р. всі регіональні,

конфесійні й тематичні об'єднання вчителів Пруссії злились у єдину структуру «Націонал-соціалістичну лігу вчителів» (НСЛВ – далі, О.Д.), під проводом Ганса Шемма. Якщо у грудні 1932 р. до її лав входило 5 тисяч членів, то у грудні 1933 р. – вже 220.000 членів, а в 1937 р. вона об'єднала вже 97% вчителів країни [10, с. 74]. «Один народ, одна школа, одна ліга вчителів» – був лозунг Ганса Шемма, на той час вже міністра культури Баварії [15, с. 290].

Поки вчителі вступали до лав НСЛВ, міністерство Б. Руста почало чистку особового складу учбових закладів від «небажаних елементів» (євреїв, представників лівих політичних партій, слов'ян, негрів тощо). Цікаво, що у 1933 р. кількість звільнених рядових вчителів була досить не значною, але при цьому втратили приблизно 20% посад шкільні інспектори, та понад 60% – викладачі педагогічних вузів. Серед звільнених був непропорційно високий відсоток жінок – бо, за нацистським світоглядом, лише чоловіки мали займати високі керівні посади. Із 7979 вузівських викладачів у 1933 р. втратили роботу 1145 (приблизно 15%) – у більшості випадків через єврейське походження або дружин-єврейок [10, с. 68-71]. Після «очищення» викладацького складу, підлеглі міністра Руста взяли за санацію бібліотек освітянських закладів. При цьому підлягали знищенню не лише твори єврейських авторів, але й ті, у яких євреї та інші етнічні групи змальовувались вельми позитивно. 10 травня 1933 р. студенти вишів усієї Німеччини тонами жбурляли «твори небажаних авторів» у ярко палаючі вогнища. Витяг з повідомлення газети «Нойкельнер Тагесблатт» від 12 травня 1933 р. так описує процес спалення книжок у Берліні: «Студенти проходили маршем по майдану та жбурляли смолоскипи до вогнища в його центрі. Вони вигукували гасла і передавали з рук у руки німецькі книжки, що були несумісні здоровому німецькому глузду.

1-й провісник: Проти класової боротьби та матеріалізму, за єдність народу і ідейний спосіб життя! Я надаю вогню твори Карла Маркса і Карла Каутського.

2-й провісник: Проти декатенства і морального занепаду! За виховання та мораль у родині та державі! Я надаю вогню твори Генріха Манна, Ернста Глезера, Еріха Кестнера! ...

7-й провісник: Проти літературної зради воїнів світової війни, за нове виховання народу! Я надаю вогню твори Єриха Марії Ремарка...». То був приклад справжнього відродження середньовічного вандалізму.

В умовах уніфікації та націфікації суспільного життя у Німеччині, у зв'язку з тим, що були потрібні нові учбові плани та нові підручники, Б. Руст організовує на теренах Пруссії прискорені курси перепідготовки вчителів у зв'язку з перехідним часом. Великими накладками видаються дидактичні матеріали типу «Закони нашої крові», «Національна революція 1933 р.», «5000 років існування свастики», «Чи вмієш ти расово мислити?» тощо.

На початку 1934 р. Б. Руст публічно заявив, що він за рік перебування на посаді міністра Пруссії встиг ліквідувати школу «як пристанище

інтелектуальної акробатики» [4, с. 478]. Діяльність Бернхарда Руста не залишилась поза увагою вищого нацистського керівництва. 1 лютого 1934 р. йому доручили керівництво «Націонал-соціалістськими учбовими інститутами». А 30 квітня 1934 р. Б. Руст був призначений Адольфом Гітлером імперським міністром науки, виховання і народної освіти (він буде залишатись на цій посаді до 30 квітня 1945 р.). Відтепер, всі учбові заклади Німеччини були вилучені з-під впливу місцевих громад і передані під контроль Імперського міністерства науки, виховання і народної освіти. Одночасно Б. Руст координував і керівництво системи освіти і управління німецькою наукою, саме він призначав ректорів та деканів вишів, керівництво Націонал-соціалістичної спілки німецьких студентів та Націонал-соціалістичної спілки німецьких доцентів, до 1936 р. здійснював контроль за діяльністю «Гітлерюгенду».

Австралійський історик Стівен Робертс, що брав у міністра Руста інтерв'ю у 1935 році, описує останнього як «невисокого чоловіка з хворим кольором обличчя. Чоловіка, який постійно готовий до бою; чоловіка, який відчуває себе гарно лише тоді, коли він має можливість долати виникаючі перед ним перепони. Людину, яка не любить і не розуміє нюансів виховної та освітянської роботи. Людину, що віддає перевагу використанню голови як тарану» [23, с. 256]. На думку С. Робертса, міністр Руст мріяв перетворити німецькі школи Третього рейху за зразком таборів загонів СА (штурмових підрозділів НСДАП – О.Д.). Без красномовної риторики та філософських вивертів Б. Руст чітко вимагав від німецьких вчителів «виховувати етнічно свідомих німців» [24, с. 49].

Сфера освіти й виховання підпадала під дію надзвичайних законів «Про захист німецького народу» від 4 лютого 1933 р. і «Про захист народу та держави» від 28 лютого 1933 р. Але головним інструментом уніфікації став «Закон про відновлення професійного чиновництва» від 7 квітня 1933 р. Прийняття останнього законопроекту і отримання вчителями статусу службовців створило фундаментальну юридичну складову для проведення репресивних акцій в освітянських закладах. На підставі цього акту мали бути звільнені всі вчителі неарійського походження, а також ті, хто не міг дати гарантії лояльності новій нацистській державі. На цій підставі Б.Рустом було звільнено вже у 1933 р. понад тисячу вчителів, головним чином євреїв, лібералів та соціалістів. Після цього Міністр освіти звернув увагу і на ситуацію у вишах Третього рейху. 25 квітня 1933 р. був прийнятий закон «Проти переповненості німецьких шкіл та вишів» та «Угода земель про зменшення кількості осіб, що навчаються у вишах». Вважаючи за необхідне скорочення кількісного складу студентів, керівництво земельних міністерств освіти вирішило ввести для абітурієнтів додатковий іспит, що мав відверто політичний характер. Були звільнені з роботи сотні викладачів університетів, включаючи понад 10 нобелівських лауреатів, багато з яких, згодом, взагалі емігрували. В наслідок подібного роду заходів Міністра Руста вища освіта в Німеччині поступово занепадала, а кількість студентів скоротилась з 128.000

у 1933 р., до 58 000 у 1939 р. [7, с. 112]. Ще більше потерпала від реформ власного міністра шкільна освіта Німеччини.

У директивному листі від 18 вересня 1934 р. міністр освіти Третього рейху Б. Руст чітко зазначив, що «провідне завдання школи – виховання молоді, яка має бути готова до служіння народу та Вітчизні, стоячи при цьому на платформі ідей націонал-соціалізму» [11, с. 312]. Маючи за мету посилення саме нацистської складової в навчальній шкільній програмі, Б. Руст у наказі від 13 вересня 1933 р. записав: «У випускних класах всіх шкіл, а також у 9 класах класичних учбових закладів мають приступити до викладання основ таких предметів як генетика, расове вчення, демографічна політика тощо... У випадку щільного розкладу ці учбові години мають бути виділені за рахунок занять з математики та іноземної мови». Згодом, у 1935 р., Б. Руст підписав розпорядження під назвою «Расова директива і національна спільнота». У цьому документі «всі викладачі отримали вказівку обучати власних учнів еству, причинності і ефективності расових і спадкових проблем» [6]. На думку міністра Руста, «всесвітню історію треба викладати, як історію расоворішучих людей».

Відомий американський журналіст Уільям Ширер у 1934 р. залишив у власному щоденнику наступний запис стосовно Б. Руста – «ця людина не без здібностей; людина, яка щосили упроваджує нацистську ідеологію у школах. У тому числі і нові підручники, що фальсифікують історію – інколи до абсурду» [29]. Відтепер, будь-які заняття з історії подавались з точки зору розвитку й боротьби нордичної раси. Наприклад, шкільний викладач Якоб Граф в учбовому посібнику «Вчення про сім'ю і расова біологія» тлумачить про перевагу арійської раси над іншими на прикладах з історії: «У II тисячолітті до нашої ери арійці – нордична раса – заволоділи Індією і створили там арійську культуру. Разом з цим вони заклали підвалини посилення й розквіту Персидської імперії,» – і далі: «Скрізь нордична творча сила створювала міцні імперії з високими ідеалами, також етнологічні історичні дослідження показали, що нордична раса надала світу більше високоталановитих представників людства, ніж будь-яка інша» [16, с. 115] У допомогу він навіть включив спеціальні вправи, щоб учні з одного погляду визначали расову приналежність людей по наведених прикладах. Із расових конструкцій нацистів прямо витікали антисемітські висновки. Цікавим історичним джерелом цього періоду є дитяча книжка Ернста Химера «Поганка» («Der Giftpilz»), що була надрукована видавництвом Юліуса Штрейхера багатотисячним накладом. Короткий зміст – мати та її маленький син збирають гриби у лісі. Син знайшов поганки і мати пояснює дитині, що в лісі бувають добрі гриби і бувають також отруйні: «Дивись Франц, люди у світі, як ці гриби у лісі. Є отруйні, погані гриби, і є погані люди. Є добрі гриби, і є добрі люди. І ми маємо навчитись відрізняти таких людей, так само, як відрізняємо отруйні гриби. Тобі зрозуміло це? А чи знаєш ти, хто ці погані люди, ці отруйні гриби роду людського?... Так мамо, безумовно я це знаю! Це євреї! Наш вчитель часто-густо говорить теж саме про них!» [30].

Згідно з затвердженою міністром Б. Рустом новою шкільною програмою з історії, незважаючи на всі зусилля ворогів, найчастіше – євреїв, Німеччина будь-коли завжди зберігала почуття власної гідності – бо час від часу з'являвся національний герой, що рятував всю країну. Герої сучасної епохи – на чолі з Адольфом Гітлером – згідно з новими підручниками, вийшли з хаосу веймарської доби, для того, щоб врятувати Німеччину від катастрофи.

Далеко не всі представники вчительського корпусу Німеччини цієї доби розділяли точку зору міністра Руста стосовно реформ у середній школі. Деякі сумували за культурною автономією земель, інші відмовлялись виносити з класних кімнат розіпнене зображення Христа, інші – у приватних розмовах відверто вважали Руста «ідіотом» та «бовтуном». Але відкритої опозиційної боротьби вже не було.

У верхніх шаблях влади Третього рейху Б. Руст не мав беззаперечного авторитету, часто-густо був не в змозі відстояти інтереси власних підлеглих чи міністерства взагалі. У сфері молодіжної політики його установа конкурувала з міністерством внутрішніх справ, відносини з керівництвом СС, «Гітлерюгенду» та Націонал-соціалістичної ліги вчителів теж були не найкращими. Але при цьому, саме під проводом Б. Руста нацистам вдалось уніфікувати та нацифікувати систему освіти у Німеччині ще до Другої світової війни.

За часів Другої світової війни політичний вплив Б. Руста у німецькому суспільстві продовжував зменшуватись. У листопаді 1940 р. його звільнили від обов'язків гауляйтера, офіційно – за вадами здоров'я. У квітні 1945 р. під час наступу Радянської армії Б. Руст разом з родиною втік з Берліна на Північ Третього рейху – до м. Мюрвік, де правонаступник фюрера Карл фон Дьоніц формував новий уряд Німеччини. У зв'язку з тим, що у «Політичному заповіті» Адольф Гітлер не згадав ні Бернхарда Руста, ні взагалі посади міністра освіти [31] – до складу нового уряду він не потрапив.

8 травня 1945 р. він покінчив життя самогубством у м. Берне, що в Ольденбурзі.

Звернення до біографії Б. Руста дозволяє знову актуалізувати питання стосовно легального прориву НСДАП до влади та внутрішньої політики часів Третього рейху – проблем, що потребують ретельного подальшого вивчення.

1. Васильченко А.В. Арийский миф Третьего рейха. Мифы и правда. – М., 2008. – 512 с.; Давлетов О.Р. «Гітлерюгенд»: від «загону Адольфа Гітлера» до єдиної державної молодіжної організації «третього рейху»(1922–1939 рр.): нариси. – Запоріжжя, 2006. – 296 с.; Кеворкян К. Опасная книга (феномен нацистской пропаганды) // 1stoliza.com.ua/5835.html; Міюц Ю. Провідні вектори молодіжної політики Третього рейху напередодні Другої світової війни (1936–1939 рр) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Збірник наукових праць. – Рівне, 2009. – В. 17. – С. 153-156; Черкасов Н.С. О германском фашизме и антифашистском сопротивлении: Избранные труды. – Томск, 2006. – 422 с.; Шагалова О.Г. Молодежная политика нацистской Германии // Тюменский исторический сборник. – Тюмень, 2002. – В. 5. – С. 63-68. та інші.

2. Галактионов Ю.В. Изучение фашизма в СССР (20–80-е гг.) // Вопросы германской истории. – Днепропетровськ, 1990. – С. 126-137.
3. Галактионов Ю.В. Феномен национал-социализма. Нерешенные проблемы истории. Взгляд с рубежа XXI века // Германия и Россия: события, образы, люди. – Воронеж, 2000. – В. 3. – С. 91-98.
4. Залесский К. НСДАП. Власть в Третьем рейхе. – М., 2005. – 672 с.
5. Кунц К. Совесть нацистов. – М., 2007. – 400 с.
6. Моссе Д. Нацизм и культура. Идеология и культура национал-социализма. – М., 2003. – 446 с.
7. Радионов В. Расовые мифы нацизма. – М., 2010. – 384 с.
8. Benz W., Graml H., Weiß H. (Hrsg.): Enzyklopädie des Nationalsozialismus. – Stuttgart, 1997. – 612 s.
9. Dokumentation: Das Dritte Reich. Ein Volk, ein Reich, ein Führer / C. Zentner. – Hamburg, 1975. – 418 s.
10. Eilers R.: Die nationalsozialistische Schulpolitik, – Köln, 1963. – 253 s.
11. Fest J. Das Geschichte des Dritten Reiches. Profile einer totalitären Herrschaft. – München, 1980. – 515 s.
12. Frick W. Kampfziel der Deutschen Schule. – Lagensalza, 1933. – 46 s.
13. Gordon A., Grai G.-A. Deutsche Geschichte. 1866–1945. – München, 1988. – 712 s.
14. Göring G. Reden und Aufsätze. – München, 1934. – 391 s.
15. Hans Schemm spricht /H/Schemm. – Bayreuth, 1942. – 356 s.
16. Hermann G. Hitlers Pädagogen. – München, 1999. – 318 s.
17. Hering S. Das BDM – Werk „Glaube und Schönheit“: Die Organisation junger Frauen im Nationalsozialismus. – B., 2000. – 227 s.
18. Miller-Kipp G. „Auch Du gehörst dem Führer“: Die Geschichte des BDM. – Weinheim, 2002. – 381 s.
19. Keim W. Erziehung unter der Nazi-Diktatur. – Darmstadt, 1997. – 2 Bd. – 312 s
20. Kompisch K. Täterinnen. Frauen im Nationalsozialismus. – Köln, 2008. – 277 s.
21. Ottweiler O. Die Volksschule im Nationalsozialismus. – Weinheim, 1979. – 378 s
22. Personen Lexikon. 1933–1945 / H.Weiß. – Wien, 2003. – 503 s.
23. Roberts S. The House that Hitler built. – L., 1937. – 412 s.
24. Rust B. Der Sinn nationalpolitischen Schulungslehrgänge // Die deutsche höhere Schule. – Juli, 1935. – №2. – S. 492 - 499.
25. Ruck M. Bibliographie zum Nationalsozialismus. – Köln, 1995. – 1428 s. (описано 20 000 досліджень – О.Д.); Ruck M. Bibliographie zum Nationalsozialismus. – Darmstadt, 2000. – 2 Bd. – 1610 s. (описано 37 000 позицій літератури – О.Д.).
26. Schneider W. Frauen unterm Hakenkreuz. – Hamburg, 2001. – 239 s.
27. Scholtz-Klink G. Die Frau im Dritten Reich. – Tübingen, 1978. – 546 s.
28. Zelnhefer S. Die Reichsparteitage der NSDAP in Nürnberg. – Nürnberg, 2002. – 330 s.
29. //militera/lib/ru/db/shirer_wl/01.html
30. www.pzg.biz/poster_poison_mushroom.htm
31. //lib.rin.ru /doc/I/47380p1/html

The article is devoted to the problem of political portrait of Bernhard Rust – the Minister of science and education of the Third Reich.

Key words: the Third Reich, NSDAP, education, national-socialism.